

POZNÁMKY K ČÁSTI PRVÉ

- ¹⁷ Immanuel Kant, *Kritik der reinen Vernunft*, druhé původní vydání z r. 1787 (dále jen B), 132 a 136.
- ¹⁸ B, 68—69. Ve druhé verzi *Kritiky čistého rozumu* je věnována této otázce velká pozornost, Kant výklad této partie značně zpřehlednil, nepochybně ve snaze zamezit subjektivně idealistické dezinterpretaci.
- ¹⁹ Termín „duchovní vědy“ pochází od Johna Stuarda Milla. Dilthey jej podržuje jako termín již vžitý, lepšího po ruce nemaje. Poprvé v kladném smyslu XVIII, 39, 41; dříve mluvil Dilthey o vědách morálně-politických nebo o vědách o jednajícím člověku.
- ²⁰ V, 74—75.
- ²¹ V, 79.
- ²² V, 88.
- ²³ V, 81.
- ²⁴ V, 77.
- ²⁵ V, 81. V tomto odhadu se Dilthey nemýlil. Znal ostatně vyústění metodologických snah Lotzeho, jeho postřeh potvrzuje i pozdější vývoj zakladatelů marburgského novokantovství k filozofii náboženství.
- ²⁶ Tato tendence je charakteristická pro koncepcce pozitivistické. Případ Diltheyův ukazuje, jak povrchní a zaujatá je domněnka, že pozitivistická teorie poznání je naivní; nelze ji odbýt konstatováním, že Comte neznal Kanta, jak to vidíme například v práci Oskara Negta, *Strukturbeziehungen zwischen den Gesellschaftslehren Comtes und Hegels*, Frankfurt a. M. 1964, 24.
- ²⁷ B, 134—135. Srov. též vymezení zkušenosti jako prvního produktu rozmyslu (A, 44), který obsahuje kromě smyslové názornosti vždy též pojem předmětu daného v nazírání (A, 93). Poznámka terminologická: české ekvivalenty Kantových termínů „der Verstand“ a „die Vernunft“ se dosud neustálily; na dvojici termínů rozum — rozmysl nelze spoléhat, neboť obou bývá běžně používáno v obou významech. Tento stav není způsoben nekázní jednotlivých autorů, je zafixován v českých slovnících jazykových i filozofických. V této studii používám termínu rozum ve významu, který u Kanta přísluší termínu „die Vernunft“ a termínu rozmysl jako ekvivalentu Kantova termínu „der Verstand“.
- ²⁸ Rudolf Haym, *Hegel und seine Zeit*, Berlin 1857, 469. Efektivní obžaloba Hegela ze zrady národních zájmů v éře Napoleonově, ze zbožštění pruského policejního státu (s nímž se například Alexander von Humboldt po Karlovarských usneseních rozešel), ze zapření smyslu pro svobodu, pokrok a mravnost, z toho, že nebral v úvahu konkrétní skutečnost, znásilňoval empirická fakta a propojil prvky moderního racionalismu s dávno překonanou mystikou — tato obžaloba, převádějící namnoze jen útržky mladohegelovské kritiky Hegela do žurnalisticky úderného a obchodně věcného žargonu, zastínila některé pozoruhodné perspektivní rysy Haymovy kritiky Hegela. Její negativní stránka je do dnes známější a vlivnější. Prototypem krajně záporného stanoviska tohoto rodu je práce Karl R. Poppera, *The Open Society and its Enemies*, II, 1952, zvl. 27—80.
- A tak ještě celých sto let po Haymově kritice mohla právem vzbudit živou pozornost práce, která na základě pramenného materiálu i rozboru Hegelových textů obhájila Hegela z nařčení, že byl pruským státním filozofem: Joachim Ritter, *Hegel und die Französische Revolution*, Köln 1957, nyní in: Ritter, *Metaphysik und Politik. Studien zu Aristoteles und Hegel*, Frankfurt a. M. 1969, odtud též ve své práci cituji. V zaujetí pro důkaz pokrokového smýšlení soustředil se však Ritter pouze na vyvracení Haymových politických obvinění Hegela, kdežto Haymovy pozitivní náměty teoretické zcela opomíjí (srov. Ritter, 183 až 192). Ritter shrnuje základní literaturu k politické kritice Hegela a k občansko teoretickému zaměření Hegelovy filozofie, srov. zvl. exkursy ke zmíněné studii, cit. dílo, 234—255.
- Nejnovějším marxistickým příspěvkem k otázce Hegelovy politické orientace jsou práce Jacquese D'Hondta, využívající mimo jiné zčásti dosud neznámého

a zčásti opomíjeného pramenného materiálu. Jacques D' Hondt, *Hegel secret*, Paris 1968; Jacques D' Hondt, *Hegel in seiner Zeit*, Berlin 1973.

Srov. též Hans-Christoph Rauh, *Hegel und die marxistische Ideologiekritik*, in: Herman Ley (hrsg.), *Zum Hegelverständnis unserer Zeit*, Berlin 1972, 150 až 199.

²⁹ Rudolf Haym, *Hegel und seine Zeit*, Berlin 1857, 13 n.

³⁰ Tamtéž, 466 n.

³¹ Lothar Gall, *Liberalismus und „bürgerliche Gesellschaft“*. *Zu Charakter und Entwicklung der liberalen Bewegung in Deutschland*, in: Gall (hrsg.), *Liberalismus*, Köln 1976, 162—186. W. J. Mommsen, *Der deutsche Liberalismus zwischen „klassenloser Bürgergesellschaft“ und „Organisiertem Kapitalismus“*. *Zu einigen neueren Liberalismusinterpretationen*, in: *Geschichte und Gesellschaft*, IV, Heft 1, 1978, 77—90.

Gallova teze, že se německý liberalismus rozložil konfrontací s kapitalistickou industrializací, protože jeho obzor byl ještě úzce spjat s přeindustriální tradiční společností, vzbudila pozornost a stala se též předmětem kritiky. Thomas Nipperday, Wolfgang J. Mommsen a Heinrich August Winkler v ní spatřují idealizaci předběžného liberalismu a neoprávněné znehodnocení liberalismu po-běžného. Nevneseme-li však do Gallovy argumentace hodnotící hlediska z jiných kontextů, najdeme tam mnohem spíše řadu dokladů o tom, že již v osvícenských inspiračních pramenech kontinentálního liberalismu byly zařizovány znaky předkapitalistické společnosti, které působily jako konzervativní protiváha vůči radikálním důsledkům ideje všeobecného občanství. Je zajímavé sledovat, jak se konzervativní prvky prolínají s prvky ryze demokratickými — například v kombinaci stavovského hlediska a parlamentární reprezentace. Skutečným dějištěm společenského života je podle rané liberálních ideálů spíše obec než velký stát. Důraz na konkrétní život společnosti, pojaté v mnohém jako pospolitá obec, patřil k charakteristickým znakům kontinentálního liberalismu vůbec, a není tedy možno vykládat jej jako německou zvláštnost. Setkáváme se s ním např. u Tocquevilla (srov. Otto Vossler, *Alexis de Toqueville, Freiheit und Gleichheit*, Frankfurt n. M. 1973), ale též již u Montesquieua a jinde. Domníváme se, že toto hledisko je podstatné pro Gervinovo kladné ocenění německé rozdrbenosti, a nikoli starobylé zemské vlastenectví (jak soudí Leonard Krieger, *The German Idea of Freedom. History of a Political Tradition*, Boston 1952, Chicago ²1972) nebo pouze pasivní zrcadlení zaostalé německé společnosti (jak soudí Gall, cit. studie; též Gall, *Georg Gottfried Gervinus*, in: Hans-Ulrich Wehler (hrsg.), *Deutsche Historiker*, Göttingen 1972).

Srov. Georg Gottfried Gervinus, *Einleitung in die Geschichte des neunzehnten Jahrhunderts*, Berlin ¹1921; za první vydání byl Gervinus odsouzen ke dvem letům pevnostního vězení. Jaroslav Střítecký, *Ke Gervinovu pojetí národa a státu*, Sborník prací FF UJEP, C 12, Brno, 1965, 15—31.

Jörn Rösen, *Der Historiker als Parteimann des Schicksaals. Georg Gottfried Gervinus und das Konzept der objektiven Parteilichkeit im deutschen Historismus*, in: Reinhard Koselleck, Wolfgang Johann Mommsen, Jörn Rösen, *Objektivität und Parteilichkeit*, München 1977, 77—124.

Zkušenosť rodinné soukromosti měšťanské byla v liberálních projektech přenašena na vyšší společenské útvary, a to se značnou opatrností, aby podstata soukromosti nebyla přechodem k abstraktnosti zničena. Habermans ukázal, že raná občanská veřejnost byla veřejností soukromých osob a že klasický občanský pojem člověka spočíval v jednotě osoby, občana a vlastníka; Jürgen Habermas, *Strukturwandel der Öffentlichkeit*, Berlin-Neuwied ²1965, zvl. § 6. Dilthey bránil vehementně princip rodinné soukromosti ještě v době, která bývá pokládána za dobu úpadku liberalismu: rodina je mu původní mezilidskou vazbou, z níž vyrůstají další vazby socializační; kdo začne zpochybňovat tento klín, z něhož se ve smyslu přírodním i dějinném stále znovu rodí společnost, nemůže skončit jinak než u socialismu, psal proti Schäfflemu; I, 74.

Organologické pojetí společnosti nebylo zdaleka výsadou romantiky, jak sugeruje lukácsovská teze o tom, že romantika byla v německém buržoazním myšlení po roce 1848 nasazena proti dědictví osvícenskému, Hegelovi, marxismu a socialismu; Georg Lukács, *Die Zerstörung der Vernunft*, Berlin 1955, 438 aj. Gall poukázal právem na to, že již Rousseau a encyklopedisté odvozovali před-

stavu společenského pořádku ze zkušenosti, kterou měli, tedy z tradiční společnosti, v utopistické projekci však zbavené panství a poddanství jakož i křiklavého profitérství (kritikou tu byla postížena nejen feudalita, nýbrž i bohatý patriciát a též noví profitéři kapitalističtí), a tím proměněné v účinné, na práci a důmyslu založené kolektivní zařízení k optimálnímu uspokojování lidských potřeb. Protože v Německu tradiční podoby společenské práce trvaly déle než v západní Evropě a protože zde tedy nedošlo k rychlému a dokonalému překonání přirozeného práva politickou ekonomikou, zůstal i vztah německého liberalismu k osvícenství dále aktuální. S osvícenskými myšlenkovými modely přežívaly též osvícenské iluze, včetně konzervativní složky někdejších zkušenostních zdrojů. Srov. Gall, 164—166; Jochen Gaile, *Menschenrecht und bürgerliche Freiheit. Ideologietebildung im Zeichen der entstehenden bürgerlichen Gesellschaft 1789 bis 1848*, Marburg 1978, zvl. 219 nn.

Představa občanské společnosti byla v raném německém liberalismu spjata se zkušenostním horizontem „společnosti otců“ (Gemeinschaft der Hausväter, Gall), neboli s typem řemeslníka, jak tomu lze říkat méně poeticky, zato však určitěji. To neplatí jen pro liberalismus, ale například i pro filozofii Hegelovu, v níž tento typ ztělesňuje jednotu konkrétní a abstraktní práce. Dokonce celá společensko-lidská skutečnost a její dějiny, říše to objektivního ducha, je u Hegela nazváno dílo. Tváří in tvář tak prometheovské apoteóze práce je těžké věřit, že by tu šlo o pouhou oslavu řemeslnictva, jak je mohl Hegel všude v zaostalém Německu vidět. Vždyť právě v klíčových pasážích svých jenských a některých dalších textů vystihl Hegel podstatu rozdílu mezi řemeslnou a strojní výrobou včetně nejdůležitějších důsledků (Hegel, *Jenaer Realphilosophie*, Berlin 1969, 197—199; Hegel, *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften*, Berlin 1966, § 209 včetně vsuvky z 1. vydání na str. 400 a § 204), v Hegelových jenských textech čteme nejen charakteristiku stroje a rozbor abstraktní práce jako principu kapitalistického výrobního způsobu, ale i jeho hlubokou kritiku, ukazující na nebezpečí přeměny přírody v pouhý objekt, která sice vzbuzuje zdání lidského podmanění přírody, ve skutečnosti však stupňuje závislost člověka na přírodě (Hegel, *Jenaer Realphilosophie*, Berlin 1969, 214 n.; Hegel, *Jenenser Reaphilosophie I. Vorlesungen von 1803—1804*, Leipzig 1932, 233—239). Již v jenském období ukázal Hegel, že zmizel obsáhavý, obsažný a obezřelý duch, který ovládal kdysi ucelenou část věčnosti a byl jejím mistrem. Ve věku abstraktní práce, práce odcizené a člověka zvěčňující, je návrat ke konkrétnosti možný jen směnou, v níž se abstraktní věc (= zboží) navrací k já a znovu se stává užitnou hodnotou (Hegel, *Jenaer Realphilosophie*, Berlin 1969, 215—217). Ve filozofii práva charakterizuje kapitalistické vztahy výrobní a společenské jako doměnu stavu formálního (Hegel, *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, Berlin 1956, § 204). Hegelovo učení o stavech je příkladem mobilizace konzervativního pojmu k překlenutí partikularity abstraktní práce integrujícím doporučením občanů v společenských útvarech organických, které často nazývá útvary mravnosti (Sittlichkeit), které vůči vážně ohrožený a jež zároveň pokládá za hodny obrany a záchrany. Již v roce 1803 měl Hegel, prost jakékoli nacionální romantiky, obavy z rozvrácení národa formálními vztahy abstraktní práce; Hegel, *Jenaer Schriften*, Berlin 1972, 512. Hledání sil organické reintegrace na základě společnosti hodnot se v konfrontaci s volnotržním kapitalistickým provozem tehdy příznačně vyskytuje též u ideologů industrialismu, např. u Saint-Simona, Comta; vůdčí motivy tohoto úsilí živily ještě sociologickou teorii Durkheimovu.

Ani v nejmenším nehodlám oddisputovat konzervativní prvky v Hegelově pojetí občanské společnosti, tím méně u Saint-Simona nebo Comta. Neudržitelná se mi však zdá teze, že by konzervatismy u Hegela či německých liberálů měly být pouhým obtiskem německé vývojové zaostalosti. V tom nemohu jinak cenný výklad Gallův následovat. Již letmý poukaz na obdoby francouzské měl by znejistit víru ve výlučnost německého vývoje společenského i myšlenkového. Často zapísalávaný vzor britský musí při bližším pohledu tuto víru rozvrátit; srov. David Blackburn — Geoff Eley, *Mythen deutscher Geschichtsschreibung. Die gescheiterte bürgerliche Revolution von 1848*, Frankfurt-Berlin-Wien 1980. Vrátime-li se k případu Hegelovu, musíme říci, že vykazuje-li myslitel, poučený anglickou politickou ekonomikou, tak hluboký vhled do kapitalistického

výrobního způsobu a zároveň tak dalekosáhlou shodu s německým liberalismem v pojetí občanské společnosti jakožto společnosti prosycené tradičními prvky coby regulativy volnotržního zájmového partikularismu, mělo by to kromě politického realismu, vycházejícího z poměrů jaké jsou, přece jen znamenat ještě něco více a něco jiného.

V tomto bodě mívají hlediska filozofů a hlediska historiků setrvačnou tendenci nenávratně se rozejít, ač právě zde je třeba pochopit někdejší teorie a projekty historicky a nepoztrácet přitom jejich systematický obsah. Zdá se mi nesprávně trvat na determinismu, byť individualizovaném, jak k tomu tihne metoda historická, důvěřující věcně zrekonstruované fakticitě víc než nosnosti pouhých myšlenek. Filozofové naopak, jisti si myšlením již co do dokonalosti způsobu, jímž proniká myšlené, mívají sklon příliš lehkověrně odvozovat faktickou skutečnost od myšlenkových principů, pokud vůbec pocítují potřebu je ilustrovat a nezůstávají raději v bezpečí jejich imanence.

Vývojově opožděná německá společnost byla jistě jednou z determinant ideových projektů, které se pokoušely zformulovat projekt nápravy. Konzervativní prvky v německých občansko společenských utopiích nelze však vysvětlovat jenom tím. Měly ještě hlubší důvody a hlubší význam. Jednotlivé případy je nutno z tohoto hlediska jednotlivě prozkoumat. Nemůžeme však přehlížet, že se za stimulace německými poměry vynořily v emancipativních ideologických momenty záchranné kritiky, směřující proti dezintegraci humanizační naděje vrchnostenským státem, ale také mechanismy odcizené práce.

V předbřeznovém liberalismu se tato kritika zformovala především jako kritika státu, jako kritika politická — a to právě proto, že liberálové představovali v opozici proti státu za restaurace společnost. Tak také své roli rozuměli. Cím více v duchu problémové kontinuity z osvěcencstvím viděli emancipaci v odstranění neorganických, brzdících a deformujících státních mechanismů, tím více věřili v přirozenost a organičnost vývoje společenského, který bude možno optimalizovat, odstraní-li se mu z cesty zbytečné překážky. Kritika státu odlišovala tuto organologii od organologie konzervativní. Organologie, zakotvená pevně v rodinné soukromosti jako neodmyslitelném atributu občanství, odlišovala tuto víru ve společnost a její objektivní řád od totalitních a revolučních projektů naprosto překonaní státu. Buržoaznímu liberalismu šlo o konkrétní syntézu, o optimalizaci pořádku a svobody. Právě proto si však již ve čtyřicátých letech minulého století kladl liberál Rotteck otázku, zda se Německo nevyvíjí chybně a zda lze vůbec ještě takový chybný vývoj napravit (Gall, 174).

Liberální víra ve společnost vedla ke zbytnění vazby liberalismu na politickou opozici. Dokud ji liberálové představovali, prokazovali mnohdy pozoruhodnou občanskou odvahu, jakmile z této role vypadli — nejnápadněji v roce 1848 prudkou změnou mocenské konstelace — ztráceli obvykle jistotu; Gervinův vývoj po roce 1848 lze považovat spíše za výjimku. To však neznamená, že by bylo možno klást pád německého liberalismu do sociálního konzervativismu již do padesátých let minulého století. Gall, zdá se, podlehl v této věci právě politickému měřítku a pokusil se vysvětlit politický neúspěch liberalismu neschopností reagovat na rozvoj kapitalistické industrializace, který se zrychlil právě za politické reakce v padesátých letech; Gall, 175—177. Vždyť i liberalismus předbřeznový, jak sám Gall přesvědčivě doložil, obsahoval zmíněné konzervativní prvky v roli regulativní a harmonizační a jeho sociální utopie se zdá být ve srovnání s následujícím obdobím snad jen proto pokrokovější, že byla protějším mnohem zaostalejší restaurativní praxe. Dále pak nutno vzít v úvahu, že liberalismus přežíval své politické neúspěchy v sublimovaných podobách a aktivitách, a to jak v padesátých letech devatenáctého století, tak i později až hluboko do dvacátého století.

První pokusy o přeorientování liberalismu na základě zkušeností z roku 1848 vykazují navzájem velmi odlišné tendence, takže je Lothar Gall právem vykládá jako příznaky orientační krize. Nezdá se však, že by ono úsilí o novou orientaci zůstalo zcela neplodné a jen dokládalo, jak dalekosáhle ztratilo celé hnutí politickou a sociální integrační sílu (Gall, 177 n., 186). V tomto hodnocení bezděčně a s opačným předznamenáním doznívá argumentace, která kdysi ospravedlňovala obrat od liberálních projektů k realitě a k moci, která tuto realitu

vytvořila (Otto Westphal, *Welt-und Staatsauffassung des deutschen Liberalismus*, München — Berlin 1919, 29 n.).

Jen dočasně, pod přímým tlakem politické reakce, se zdálo, jako by po opadnutí revolučních vln zůstali liberálové beznadějně opuštěným ostrůvkem, od něhož se odvrátily samy dějiny. Ve skutečnosti ani v padesátých letech neustaly pokusy zformovat liberální hnutí v politickou stranu a zpolitizovat veřejnost. Potíže s vykročením ze vzdělaneckých kruhů k občanské veřejnosti nebyly ničím novým. Také v sociálním ohledu trpělo již dříve sebeuvědomění liberalismu jistou povšechností, která sice umožňovala vydávat občansko emancipativní zájmy za zájmy a dokonce i povahu národní, nikterak však neusnadňovala jejich zřetelné ztotožnění nebo alespoň spolehlivou koordinaci s třídními a skupinovými zájmy. Přesto však, domnívám se, přinesla padesátá léta kromě politické porážky též kvalitativně nový stupeň liberální ideologie, který významně ovlivnil průběh zápasů let šedesátých jakož i veřejný a kulturní život Německa za prvního desetiletí vlády Bismarckovy.

V novější historiografické literatuře lze rozeznat tři základní výklady krize liberalismu a mimořádného, popř. chybného vývoje Německa. První klade zlom německého liberalismu do roku 1866, souhlasem liberálních poslanců s indemnitní předlohou končí nejen pruský ústavní konflikt, nýbrž i svébytnost německého liberalismu. Druhý výklad hledá počátky zvláštního německého vývoje v podstatně ranějších obdobích — již v 18. století, v éře Napoleonově (vnesla do Německa proces modernizace shora, zároveň však utvrdila dosavadní sociální struktury panství), nejpozději pak v letech 1848/49, v revoluci, po níž liberální ideologie ztratila emancipativní funkci a zaujala obranářská stanoviska proti krajním projevům kontrarevoluce i proti revoluci proletářské. Třetí a nejnovější výklad uvádí zlom liberalismu do souvislosti s ekonomickou krizí konce let sedmdesátých, která definitivně vzala liberálům iluze i sociální základnu.

První výklad se opírá o úzké hledisko politicko ústavní, pro něž byly události roku 1866 v Prusku nápadným mezníkem. Druhá a třetí varianta výkladu uvádí problém do vztahu k pohybům sociálním, přičemž druhá varianta prohlubuje tezi o mimořádném vývoji Německa sociálně historickou argumentací, kdežto varianta třetí zasazuje krizi německého liberalismu do obecnějších evropských souvislostí a představu o chybném vývoji Německa uplatňuje až na éru Viléma II. nebo jí neoperuje vůbec.

Spíše jako doklad k uvedenému rozlišení než s nárokem na bibliografickou úplnost odkazují na typické práce. Pro **VARIANTU PRVNÍ**: F. C. Sell, *Die Tragödie des Liberalismus*, Stuttgart 1953; Wolfgang Mommsen, *Größe und Versagen des deutschen Bürgertums*, München 1964; Walter Busmann, *Zur Geschichte des deutschen Liberalismus im 19. Jahrhundert*, Historische Zeitschrift 186, 1958. Pro **VARIANTU DRUHOU**, v historické argumentaci nejpestřejší: J. S. Shapiro, *Liberalism and the Challenge of Fascism. Social Forces in England and France 1815—1870*; Leonard Krieger, *The German Idea of Freedom. History of a Political Tradition*, Boston 1957, Chicago 1972; H. Brandt, *Landständische Repräsentation im deutschen Vormärz*, Neuwied 1968, 160 aj.; K.-G. Faber, *Strukturprobleme des deutschen Liberalismus im 19. Jahrhundert*, in: *Der Staat*, 14, 1978, 202 nn., srov. zvl. 226; H. Berding, *Napoleonische Herrschafts- und Gesellschaftspolitik im Königreich Westphalen 1807—1813*, Göttingen 1973; E. Fehrenbach, *Traditionale Gesellschaft und revolutionäres Recht. Die Einführung des Code Napoléon in den Rheinbundstaaten*, Göttingen 1974; Lothar Gall, *Liberalismus und „bürgerliche Gesellschaft“*. Zu Charakter und Entwicklung der liberalen Bewegung in Deutschland, in Gall (hrsg.), *Liberalismus*, Köln 1976, 162—186; M. Gugel, *Industrieller Aufstieg und bürgerliche Herrschaft. Sozioökonomische Interessen und politische Ziele des liberalen Bürgertums in Preussen zur Zeit des Verfassungskonfliktes 1857—1867*, Köln 1975. Pro **VARIANTU TŘETÍ**: R. Berdahl, *New Thoughts on German Nationalism*, in: *American Historical Review*, 77, 1972, 65—80; D. Katz, *Nationalism and Strategies of International Conflict Resolution*, in: H. C. Kelman (hrsg.), *International Behavior. A Socio-Psychological Analysis*, New York 1965, 345—390; W. J. Mommsen, *Der deutsche Liberalismus zwischen „klassenloser Bürgergesellschaft“ und „organisiertem Kapitalismus“*. Zu einigen neueren Liberalismusinterpretationen, in: *Geschichte und Gesellschaft*, IV, Heft 1, 1978, 77—90;

James J. Sheenan, *German Liberalism in the Nineteenth Century*, Chicago 1978; Heinrich August Winkler, *Vom linken zu rechten Nationalismus. Der deutsche Liberalismus in der Krise 1878/79*, in: *Geschichte und Gesellschaft*, IV, Heft 1, 1978, 5—28; H. A. Winkler, *Liberalismus und Anti-Liberalismus. Studien zur politischen Sozialgeschichte des 19. und des 20. Jahrhunderts*, Göttingen 1979.

Hans-Ulrich Wehler se pokusil uceleně formulovat tzv. modernizační teorii pro novověké německé dějiny; Hans-Ulrich Wehler, *Modernisierungstheorie und Geschichte*, Göttingen 1975. Modernizační teorie tu nápadně souvisí s tezí o chybném vývoji Německa. Modernizační teorie, v dílčích postřezích cenná, nahrazuje popisem jevů a jejich funkčních propojení marxistickou analýzu podstatného. Je zajímavé, že teze o chybném vývoji Německa nabývá v těchto souvislostech mnohem negativističtější podoby než v rozborech marxistických, v nichž zachycení německého třídního kompromisu neznemožňuje pochopit kromě reakčních politických a sociálních mechanismů zároveň dynamiku pokroku kapitalistické industrializace včetně těch stránek vyspělé společensko výrobní organizace imperialismu, které objektivně vytvářejí předpoklady pro socialistickou revoluci a pro další rychlý hospodářský rozvoj na jejím základě, jak na to poukazoval již Lenin; V. I. Lenin, *Spisy*, XXII, Praha 1957, 201 až 328, zvl. 322—328.

Wehlerova koncepce se zdá být velmi radikální, zatracuje vilémovskou Říši se vším všudy. Namísto marxistické analýzy vývoje kapitalismu, komplikovaného institucionalizovanou podporou předkapitalistických reziduí, konstruuje Wehler vývojové vybočení, v němž se německé dějiny 1871—1945 jeví jako souvislá řada naprostých selhání. Zdaleka tu nejde jen o minulost: sociálně demokraticky pojaté dovršení tzv. modernizace v soudobé Německé spolkové republice představuje v této koncepci pravé německé dějiny, návrat normálního vývoje. Wehlerovi a jeho žákům a spolupracovníkům nelze upřít zásluhu, že vymanili západoněmeckou historiografii z konzervativních a novokonzervativních tradic, a to především důrazem na sociálně historickou problematiku, která bývala všemi odstíny německého historismu podceňována. Na druhé straně však nutno vidět, že vazba na staré schéma legitimize státu a jeho aktuální politiky prostřednictvím smyslu národních dějin zůstala nenarušena, proměnila se pouze její podoba.

Proti teorii o vývojovém vybočení Německa se v posledních letech ozvaly nové argumenty. Tak např. Thomas Nipperdey — ač v metodologických úvahách ulpívá na ideologické pozitivitě tradičního historismu — správně poukázal na to, že Wehler přeceňuje konzervativní instituce a ideologie, a podceňuje skutečnou sociální mobilitu. Thomas Nipperdey, *Wehlers „Kaiserreich“*. *Eine kritische Auseinandersetzung*, in: *Geschichte und Gesellschaft*, I, Heft 4, 1975, 539—560. Britský historik Geoff Eley, inspirovaný marxismem, poukázal na řadu sociálních a ekonomických procesů, které výkladové schéma o feudalizaci německé buržoazie a o vývojovém vybočení Německa zcela zjevně dezinterpretuje nebo ignoruje. Eley tvrdí, že se v Německu rychle a dokonale rozvinul kapitalistický výrobní způsob, což modernizační teorie, ulpávající na jevech (a proto přeceňující politické a další konzervativní jevy), do značné míry znejasňuje a zneprůhledňuje. Zvláště důrazně protestují Eley a Blackburn proti tomu, že teze o vývojovém vybočení Německa implikuje představu o vzorovém vývoji britském, čímž si uzavírá cestu k pochopení obecnějších zákonitostí a britským historikům nepřímou upírání právo stavět se k vývoji kapitalismu ve Velké Británii kriticky. Geoff Eley, *Die „Kehrites“ und das Kaiserreich: Bemerkungen zu einer aktuellen Kontroverse*, in: *Geschichte und Gesellschaft*, IV, Heft 1, 1978, 91—107; David Blackburn — Geoff Eley, *Mythen deutscher Geschichtsschreibung. Die gescheiterte bürgerliche Revolution von 1848*, Frankfurt—Berlin—Wien 1980.

Proti Eleyovi polemizoval za wehlerovskou stranu Hans Jürgen Puhle. Přivedl na pravou míru některá dílčí Eleyova tvrzení, v podstatě věci však bezděky demonstrovuje, do jak značné míry představuje kritická varianta teorie o německém vývojovém vybočení pouhou inverzní podobu státněpolitického výkladového schématu starší německé historiografie. Z mechanicky převzaté marxistické teze, že absence vítězné buržoazní revoluce významně ovlivnila osudy německé

společnosti v epoše kapitalismu, totiž nikterak neplyne, že by bylo možno vytvořit dějiny Německa po roce 1871 jako prostý výsledek „obránné a stabilizační strategie vládnoucích“, jako následek jejich manipulace státem a společenskými organizacemi. Srov. Hans Jürgen Puhle, *Zur Legende von der „Kehrschen Schule“*, in: *Geschichte und Gesellschaft*, IV, Heft 1, 1978, 108—119.

Pro marxistického filozofa jsou tyto historiografické diskuse tím zajímavější, že zná jejich pojmovou kostru z Lukácsovy knihy *Die Zerstörung der Vernunft*, která více než jednotlivými skvělými postřehy a rozborů působila svou celkovou negativistickou koncepcí. Představa vývojové kontinuity od Schellinga k Hitlerovi byla příliš absurdní, než aby mohla nabýt trvalého vlivu. Mnohem závažnější bylo Lukácsovo nereflektované úzké propojení marxismu s buržoazně emancipativními kulturními projevy (osvětenství, hegelianismus, měšťanský román historický a realistický apod.), jež sice stavělo marxismus do úlohy kulturního dědice, zároveň však vstěpovalo zcela negativistický vztah k poklaskickému vývoji buržoazní ideologie i skutečnosti. Revolučnost takového postoje je pouze zdánlivá: znehodnocuje kulturní a poznávací přínosy, jichž by bylo možno využít, uzavírá obzor marxismu takřka výlučně v minulosti sice imponující, leč již překonané, a hlavně hrubě podceňuje poklaskický vývoj buržoazní skutečnosti i buržoazního vědomí jakožto pouhou vývojovou anomálii. Netřeba zdůrazňovat, že taková kritika subjektivismu je sama značně subjektivistická. Její vliv by byl škodlivý mj. v tom, že monopol pozorného zpracovávání nových jevů a impulzů ponechával plně v rukou buržoazní vědy a kultury.

³² U příležitosti debaty kolem Lamprechta upozorňoval Otto Hintze na to, jak příkladně dokázal Dilthey pochopit, že úkolem dne je rozleptat marxistickou frontu proletářské revoluce psychologismem. Podle Hintzeho se Dilthey snažil vytvořit z prvků německého idealismu, romantiky a pozitivismu sociální psychologii, která by čelila představě, že nad veškerým historickým životem vládnou objektivní výrobní vztahy. Na místo výrobních vztahů doporučuje Hintze dosadit psychologii mas, jíž by nechyběl etický náboj a tím ani výchovně manipulační cíl. Otto Hintze, *Über individualistische und kollektivistische Geschichtsauffassung*, *Historische Zeitschrift*, 1897, 78.

Hintzeho ocenění Diltheye zprava je příznačné pro zlom liberální ideologie po roce 1878, neodpovídá však skutečným Diltheyovým stanoviskům.

V Diltheyově korespondenci s hrabětem Yorckem von Wartenburg nacházíme komentáře k politickým otázkám, z nichž je mimo jiné patrný rozdíl v politických postojích obou přátel. Dilthey se vyjadřuje velmi umírněně, zastává neméně mnohem liberálnější stanoviska, kritizuje např. zastaralé Bismarckovy představy o sociální otázce. Srov. *Briefwechsel zwischen Wilhelm Dilthey und dem Grafen Paul Yorck von Wartenburg 1877—1897*, Halle 1923, zvl. 9 n., 76, 96—102, 156 n. Teprve nedávno souhrnně publikovaná Diltheyova drobná publicistika otrásla jednoznačně konzervativním obrazem Diltheye, a to v ohledu metodologickém i politickém. Srov. XI, XV, XVI, XVII; viz též Ulrich Herrmann, *Bibliographie Wilhelm Dilthey*, Weinheim—Berlin—Basel 1969. Rázem začala vzbuzovat pozornost místa, která do té doby ležela zasata v textech jinak dobře známých, např. II, 245; V, 361; VI, 240; VIII, 193; IX, 179 atd. Do kládají výslovně sociálně kritické postoje Diltheyovy. Plyne z nich jasně, že Dilthey zůstal svému východisku na levici liberálního hnutí počátku šedesátých let věrnější, než se myslelo. Spranger upozorňoval již ve svém nekrologu na Diltheye, že jeho učitel měl vždy na paměti praktické a politické využití výsledků své vědecké práce; Eduard Spranger, *Wilhelm Dilthey. Eine Gedächtnisrede*, Berlin 1912, 12 n. Představoval si je jinak, než jak mu přisuzuje Hintze. Uvažoval o reformách, jež by čelily radikální revoluci (IX, 179), avšak též dehumanizačním důsledkům kapitalistických výrobních vztahů (II, 245; X, 16 n.). Měl obavy z nové epochy hrůzně obrovitých obrysů (VI, 240), neutíkal se však nikterak k ideálům či iluzím minulosti. Uvědomoval si zkušenost z významného společenského přelomu a stránil aktivnímu přetváření společnosti v souladu s aktuálními problémy a potřebami. Jak jsme viděli již na příkladu Hegelové a na příkladu předbreznového liberalismu, posloužily konzervativní prvky i u liberála typu Diltheyova k humanizační záchranné kritice panství abstraktní práce i excesů politické reakce. Nutno zdůraznit, že se Dilthey — podobně jako

Haym — vždy otevřeně hlásil ke kontinuitě s dílem Gervinovým, dále že německý liberalismus byl dlouho buržoazním objektivně, nikoli však v plné míře subjektivně. Helmut Johach poukázal na dosud zcela opomíjenou skutečnost, že Diltheyovy názory na sociální otázku se pohybovaly v linii katedrového socialismu, což přičítá hlavně vlivu Schmollerové. Helmut Johach, *Handelnder Mensch und objektiver Geist. Zur Theorie der Geistes- und Sozialwissenschaften bei Wilhelm Dilthey*, Meisenheim am Glan 1974, 99. Avšak i bez tohoto vlivu — který nehodlám ani v nejmenším popírat — je Diltheyovo smýšlení pochopitelné jako vystupňování a aktualizace liberální ideje všeobecného zobčanství: „Der Druck, der auf den körperlich hart arbeitenden Klassen lastet, würde am edlesten gemindert durch die Hoffnungen, welche ihnen gestatten, den Kindern jenen ihren Anlagen entsprechenden Beruf nicht nur in abstracto rechtlich offen, sondern tatsächlich zugänglich zu sehen.“ IX, 199. „[...] die Ordnung der Gesellschaft muss eine individuelle Entwicklung für alle ermöglichen, also darf es keine Arbeitssklaven geben. Jeder Arbeiter wird ein Glied der Gesellschaft.“ X, 89. Podobně VII, 373; VIII, 192; X, 17 aj. Na Marxově *Kapitálu* zaujal Diltheye rozbor kapitalistické akumulace. Nebyla mu cizí myšlenka zespočtenštění výrobních prostředků, jež však chápal jako převzetí kapitálu a řízení výroby státem, což se mu zdálo v roce 1878 — za hospodářské krize! — přínosné a přijatelné. Je zajímavé, že Dilthey oceňoval z marxismu filozoficko-historickou složku, a to s výslovným důrazem na teorii socialismu — tedy s aktuální a nikoli minulostní perspektivou. Naproti tomu z empiristického stanoviska kritizuje hegelovskou abstraktnost Marxovy teorie liberálního kapitalismu (XVII, 186 n.). V buržoazních sociálněvědných koncepcích, pokud reagují na prvky marxismu pozitivně, bývá zpravidla Marxův přínos hodnocen opacně.

Na základě nové pramenné základny a po kulturních, společenských a politických zkušenostech šedesátých let, jež mimo jiné rozrušily kontinuitu tzv. německého historismu a navrátily do Německa podněty, zpracované ruským formalismem, francouzským strukturalismem a anglosaskou teorií komunikace a teorií jednání, začal se rýsovat jiný a v mnohém nečekaně moderní obraz Diltheye myslitele. Jürgen Habermas, *Erkenntnis und Interesse*, Frankfurt a. M. 1968; Frithjof Rodi, *Morphologie und Hermeneutik. Diltheys Ästhetik*, Stuttgart—Berlin—Köln—Mainz 1969; Peter Krausser, *Kritik der endlichen Vernunft. Wilhelm Diltheys Revolution der allgemeinen Wissenschafts- und Handlungstheorie*, Frankfurt a. M. 1968; Ulrich Herrmann, *Die Pädagogik Wilhelm Diltheys*, Göttingen 1971; Berndt Peschken, *Versuch einer germanistischen Ideologiekritik. Goethe, Lessing, Novalis, Tieck, Hölderlin, Heine in Wilhelm Diltheys und Julian Schmidts Vorstellungen*, Stuttgart 1972; Helmut Johach, *Handelnder Mensch und objektiver Geist. Zur Theorie der Geistes- und Sozialwissenschaften bei Wilhelm Dilthey*, Meisenheim am Glan 1974; Hans Ineichen, *Erkenntnistheorie und geschichtlich-gesellschaftliche Welt. Diltheys Logik der Geisteswissenschaften*, Frankfurt a. M. 1975; Christoph Zöckler, *Dilthey und die Hermeneutik. Diltheys Begründung der Hermeneutik als Praxiswissenschaft und die Geschichte ihrer Rezeption*, Stuttgart 1975; R. A. Makreel, *Dilthey. Philosopher of the Human Studies*, Princeton 1975; Michael Ermarth, *W. Dilthey. The Critique of Historical Reason*, Chicago—London 1978; Ilse N. Bulhof, *W. Dilthey: A Hermeneutic Approach to the Study of History and Culture*, The Hague—Boston—London 1980.

³³ Dilthey, V, 12—27, 31—73; XVIII; I; III, zde zvl. studie *Das achtzehnte Jahrhundert und die geschichtliche Welt*, 210—268, která dokládá Diltheyovo živé vědomí souvislosti s liberalismem a základními rysy osvícenství ještě v pozdním stáří. Srov. též Erich Weniger (hrsg.), *Briefe Wilhelm Diltheys an Rudolf Haym 1861—1873*, Berlin 1936.

³⁴ I, 420. Srov. též časté charakteristiky racionality jako živlu rozkladného a ničícího, např. I, 113, 223 aj.

³⁵ B, 133—134; A, 106—108.

³⁶ B, 68—69.

³⁷ Ve studii *Wilhelma Diltheje založení vědy duchovní a pozitivismus Johna Stuarta Milla* (SPFFBU G 17, 1973) jsem se pokusil ukázat, jaký je v této věci vztah mezi úvahami Diltheyovými a Millovou logikou.

³⁸ I, 116 aj.

³⁰ V, 77.

⁴⁰ V, 77.

⁴¹ V, 88—89.

⁴² V, 89. Dilthey chápe své pokusy o novou syntézu jako období Hegelova a Schellingova úsilí o uchopení věci samé, o nalezení jednotící souvislosti tam, kde je vše rozdvajeno (Hegel, *Jenaer Schriften*, Berlin 1972, 13—14). Pozorně promýšlel tento klasický případ: jeden z nesporných přínosů jeho knihy *Das Erlebnis und die Dichtung* spočívá v tom, že ukázal motivaci Hölderlinovy poezie jako něco, co tuto poezii spojuje se základy filozofie Hegelovy. Obojí vychází z prožitku rozdvajenosti a z touhy povznést se k identitě činem, ať již praktickým, uměleckým či myšlenkovým (cit. dílo, Berlin 1913, 349).

Diltheyovo téma historické syntézy a zkoumání jejich obecných předpokladů patří k reakcím na silící sociální a kulturní krizi v Německu. V jejím kritickém bodě volil agresivní iracionalismus skok do vědomé tvorby mýtů. Vyskytovaly se v nich termíny, jež měly důležitou úlohu ve filozofii Diltheyově — prožitek, život, vctění, filozofie života, světový názor, porozumění etc., historistní relativizaci znehodnocovaly racionální kázeň i základní občansko demokratické a humanistické hodnoty. Snad proto se později boj proti iracionalismu v teorii poznání neprávem stal v německé kulturní oblasti bojem proti Diltheyovi (Rodi, 37). Svědčí to o nezbytnosti pečlivě a zásadně rozlišovat mezi Diltheyem jako symbolickou postavou německé pozdně buržoazní kultury a věcným obsahem Diltheyových textů. Jejich základní cíle vycházely ještě z konstruktivního optimismu šedesátých let. Ve způsobu práce byl Dilthey vždy veden snahou o vědeckou poctivost a prodchnut vědomím o vysoce etickém smyslu vědy. To mu přiznává i tvrdá kritika Lukácsova; Georg Lukács, *Die Zerstörung der Vernunft*, 330 až 350; podobně Jürgen Kuczynski, *Studien zu einer Geschichte der Gesellschaftswissenschaften*, Bd. IV, Berlin 1976, 148—171.

Diltheyovi přími žáci se snažili rozvinout věcný badatelský program historický, filozofický a literárněvědný. Georg Misch, Diltheyův zet a též odborně nejbližší dědic, se obrátil k zevrubnému prozkoumání dějin autobiografie; Georg Misch, *Geschichte der Autobiographie*, I—II, Frankfurt a. M. 1955. Dodnes cenná je Mischova disertace, v níž pod vedením Diltheyovým objasnil vznik francouzského pozitivismu. Neulpívá na polemice s pozitivismem, Comtovu kultu čelí věcně, prokázáním kontinuity s osvícenstvím. V Diltheyově škole to neznamenalno diskreditaci, nýbrž relativizaci vsazením do historicky reálných souvislostí. Georg Misch, *Zur Entstehung des französischen Positivismus*, Berlin 1900. Téma disertace nebylo nahodilé, Diltheyova práce s nejbližšími žáky měla ráz spolupráce. Překvapivě kladný zájem o osvícenství nacházíme v Diltheyových textech z té doby, srov. III, 81—205, 206—268. O Mischovi práci na záchraně Diltheyova filozofického odkazu píší na jiném místě.

Literárněvědný program nejuceleněji formuloval Diltheyův žák Rudolf Unger. Jeho základní stať končí patetickou výzvou na obranu vědy proti iracionalizaci a mytologizaci dějin, která se dnes čte jako varování před cestou části německé vědy a kultury do náručí fašismu. Rudolf Unger, *Literaturgeschichte als Problemgeschichte. Zur Frage geisteshistorischer Synthese, mit besonderer Beziehung auf Wilhelm Dilthey*, Berlin 1924.

Autofi, kteří koketují s marxismem ve formě kritiky ideologie, s oblibou poukazují na to, že Diltheyova snaha o metodologické zajištění konkrétní syntézy mezi člověkem a jeho světem je pouhým únikem ze skutečných problémů do niterných sublimací, dotvrzujícím společenské pořádky, z nichž uniká. Taková kritika se týká jednou Diltheye, po druhé Husserla, jindy třeba skladatele Mahlera. Se skutečným marxismem má společná pouze některá slova: vyrazí otevřené dveře. Marxistům — ale často i těm, jichž se taková kritika týká — je jasné, že žádná jen duchovní harmonizace nemůže harmonizovat třídně konfliktní společnost ve skutečnosti. Právě proto však nemusí realizace naděje na půdě, která jí za daných podmínek zbývá, znamenat vždy bezpodmínečně decisionismus, obhajobu vzniklého stavu, únik jako dezerci. Kritice nesmí zaclánět momentálně účinná politická gestikulace v odkrývání poznávacích perspektiv, byt spočívaly i ve zkušenosti z rezignace. Příkladem standardní pseudolevicové kritiky Diltheye je např. stať Hanse Joachima Liebera, *Geschichte und Gesellschaft in Denken Diltheys*, in: *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozial-*

psychologie, XVII, 1965, 703—741. Peschken, ač daleko věcnější a nesrovnatelně jemněji pracující s úplnějšími prameny, má v jinak znamenité knize rovněž tendenci pojímat Diltheyovo rozhodnutí k vědecké askezi jako politický únik, srov. P e s c h k e n, cit. dílo, 64—66.

Tím nehodlám oddisputovat přesný postřeh Lukácsův, že Dilthey byl svým vzděláním a mentalitou veskerze člověkem předimperialistické epochy, který však předem vycítil spleť problémů nadcházející epochy a vrostl do ní. L u k á c s, cit. dílo, 350. Zejména na pozdních textech lze doložit, že sama jejich tvorba měla ráz překonávání úzkostí objektivizací. Prozrazují to například časté a neočekávané zvraty mezi výroky nejosobnější povahy a objektivitou problémového výkladu. Úzkost zvládá Dilthey tím, že její projevy nezprostředkovaně vydává za případy z oblasti, o níž bádá a k níž hledá transcendingující struktury a adekvátní pojmová vyjádření. Srov. např. VII, 28, 24 (téměř freudovský příklad potlačení žádostivosti na základě hrůzy před následky ukojení) apod.

⁴³ Diltheyova práce *Jugendgeschichte Hegels* je nyní spolu s dalšími studiiemi k Hegelovi a německému idealismu obsažena v VI. svazku spisů. Georg L u k á c s, *Der junge Hegel und die Probleme der kapitalistischen Gesellschaft*, Berlin 1954; knihu dokončil Lukács již v roce 1938.

⁴⁴ K využití Hegelovy filozofie u pozdního Diltheye srov. Helmut J o h a c h, cit. dílo, 156—173.

⁴⁵ To je také hlavní Diltheyova námitka proti vědní soustavě Comtové. I, 5, 23—26, 31, 105—108, 134 aj.

⁴⁶ „Wir sahen (. . .), dass uns keine Erkenntnis des konkreten Totalzusammenhangs der geschichtlich-gesellschaftlichen Wirklichkeit vergönnt ist, als welche durch Zergliederung desselben in Einzelzusammenhänge, sonach vermittels dieser Einzelwissenschaften erreicht wird. In letzter Instanz ist unsere Erkenntnis dieses Zusammenhangs nur ein sich ganz Klar-, ganz Bewusstmachen des logischen Zusammenhangs, in welchem die Einzelwissenschaften ihn besitzen oder ihn zu erkennen gestatten.“ I, 113.

⁴⁷ V řadě studií k dějinám duchovních věd se snažil Dilthey své stanovisko doložit historicky. Zvláště pozornost věnoval prokázání rozdílu mezi filozofií 17. až 18. století a skutečnými badatelskými přínosy jednotlivých duchovních věd. Srov. zvl. II., III. a IV. svazek *Ges. Schr.*

⁴⁸ I, 113, 223.

⁴⁹ Karlfried Gründer, *Zur Philosophie des Grafen Paul Yorck von Wartenburg. Aspekte und neue Quellen*, Göttingen—Zürich 1970.

⁵⁰ I, 118.

⁵¹ „Wir sind eben durchaus nicht, wie man uns einreden möchte, Epigonen jener grossen Zeit, sondern unser Auge ist unverwandt der Zukunft entgegengerichtet, den ungeheueren intellektuellen, politischen und sozialen Begebenheiten entgegen, zu denen alles hindrängt.“ XI, 195. Ještě zřetelněji: „Der Zug des gegenwärtigen deutschen Geistes ist: den Menschen als ein wesentlich geschichtliches Wesen zu erfassen, dessen Existenz sich nur in der Gemeinschaft realisiert. Aus der Erkenntnis dieser Gemeinschaften heraus müssen sie wieder belebt werden. Für subjektives Gerede darüber hat unser Zeitalter keinen Sinn, aber den höchsten für ihre sachliche Erkenntnis.“ *Der junge Dilthey. Ein Lebensbild in Briefen und Tagebüchern 1852—1870*, zusammengestellt von Clara Misch geb. Dilthey, Leipzig und Berlin 1933, 124. V této souvislosti je třeba připomenout též bohatou Diltheyovu činnost publicistickou a její vědomou politickou a ideovou angažovanost; srov. XI., XV., XVI. a XVII. svazek *Ges. Schr.* Politicky vyšel Dilthey z liberální levice Nové éry.

⁵² V, 82—84; I, 117 a zvláště studie *Ideen über eine beschreibende und zergliedernde Psychologie* (V, 139—240) a *Beiträge zur Lösung der Frage vom Ursprung unseres Glaubens an die Realität der Aussenwelt und seinem Recht* (V, 90—139) přinášejí problematiku, jejíž zvládnutí pokládá Dilthey za předpoklad překonání metafyzické ontologie i abstraktní protikladnosti transcendentalismu a empirismu (již I, 20).

⁵³ V, 90 n.

⁵⁴ I, 117.

⁵⁵ Má být rozvinuta jako skutečný psychologický výzkum, Dilthey se v této souvislosti odvolává na Helmholtze, Wundta, Fechnera, Stumpfa. I, 34, 118, 365

a 367; V, 78, 184; VI, 153, 155, 158—163; významné texty přinesl XVIII. svazek *Ges. Schr.*, Göttingen 1977, a to zejména v oddílech D, E, F. Jde o živé pracovní skicy, v nichž se Dilthey vyrovnával s podněty pozitivistickými (Comte, J. St. Mill, Buckle), s dobovou psychologií a antropologií, ale také již s psychologií Franze Brentana.

⁶⁶ I, 118.

⁶⁷ „So muss unsere Wissenschaft gewissermassen eine Begründung der Vorsehung als historische Tatsache sein, weil sie eine Geschichte sein muss der Ordnungen, die jene, ohne dass die Menschen es bemerkten oder daran mitwirkten, ja oft ihren Plänen ganz entgegengesetzt, der grossen Gemeinde des Menschengeschlechts gegeben hat; denn ob diese Welt auch geschaffen ist in der Zeit und als ein Besonderes, so sind doch die Ordnungen, die die Vorsehung darin eingesetzt hat, allgemein und ewig. [...] Sodann werden die besonderen Arten, wie die Dinge entstanden sind, erklärt, was soviel ist wie ihre Natur; solche Erklärung ist die eigentliche Aufgabe der Wissenschaft. [...] Daher gelangt unsere Wissenschaft dazu, eine ewige ideale Geschichte darzustellen [...]. Ja, wir getrauen uns zu sagen, dass, wer diese Wissenschaft überdenkt, insofern sich selbst die ewige ideale Geschichte erzählt, als er sie mit jenem Beweis: es musste, es muss, es wird müssen, sich selbst schafft — da doch, nach unserem ersten unbezweifelbaren Prinzip, die historische Welt ganz gewiss von den Menschen gemacht worden ist und darum ihr Wesen in den Modifikationen unseres eigenen Geistes zu findensein muss; denn es kann nirgends grössere Gewissheit für die Geschichte geben als da, wo der, der die Dinge schafft, sie auch erzählt.“ A Vico dodává, že takováto věda disponuje stejnou jistotou jako geometrie, je v ní však více reality. Giambattista Vico, *Die neue Wissenschaft über die gemeinschaftliche Natur der Völker* (překlad Ericha Auerbacha), Berlin 1966, 57—59.

⁶⁸ Troeltsch ukázal, že Croceho interpretace uvedla Vicovu filozofii do souvislosti s německou romantikou. Tak byla znejasněna empirická složka Vicovy koncepce. Srov. Benedetto Croce, *Filosofia di G. B. Vico*, 1911; Ernst Troeltsch, *Der Historismus und seine Probleme*, Tübingen 1922, 104 n.

⁶⁹ Troeltsch, cit. dílo, 105.

⁷⁰ Hegel, *Jenaer Schriften*, Berlin 1972, 128—130.

⁷¹ I, 118.

⁷² I, 420.

⁷³ V, 149; I, 118.

⁷⁴ Srov. pozn. 36; I, 118. Závažným důsledkem koncepce Diltheyovy je přenesení časového rozměru dovnitř subjektivity a jeho otevření jako rozměru dosud nezavázaného. Zde jen připomeňme, že podle Kanta se časem vnitřní smysl objektivizuje (A, 99, 107), kdežto u Diltheye shledáváme tendenci subjektivizovat vnitřním smyslem pojem času, což ukazuje jak Diltheyovy úvahy o teorii poznání dlouho zůstávaly uzavřeny do obzoru vědomí pouze empirického. K fenomenologickému otevření a očištění srov. pozn. 74.

⁷⁵ „So wird man immer auch in der Erkenntnistheorie der willkürlichen und stückweisen Einführung psychologischer Ansichten nur dadurch entgehen, dass man ihr mit wissenschaftlichem Bewusstsein eine klare Auffassung des seelischen Zusammenhangs zugrunde liegt.“ V, 150.

⁷⁶ I, 118.

⁷⁷ V, 140, 195—196.

⁷⁸ V, 142.

⁷⁹ V, 178 n., 196.

⁸⁰ Patrný je zde vliv psychologie Herberta Spencera, která je Diltheyovi bližší než psychologie millovská. Pouze podřazení psychologie stanovisku přírodovědnému brání Spencerovi zmocnit se jiných než rozumových psychických pochodů a dodává jeho psychologii ráz „eines verfeinerten Materialismus.“ V, 161 n.

⁸¹ I, 419. „Erkenntnistheorie ist Psychologie in Bewegung, und zwar sich nach einem bestimmten Ziele bewegend.“ V, 151.

⁸² Srov. Edmund Husserl, *Ideen zu einer reinen Phänomenologischen Philosophie*, I—III, Haag 1952; velmi přehledně a jasně III, 141. Též *Cartesianische Meditationen*, Haag 1963, §§ 35, 36, 62.

⁸³ Cestu k pochopení dějin viděl Dilthey zprostředkovánu pochopením přírody:

„Der Mensch muss verstanden werden aus der genetischen Kraft der Natur.“ V, 24. Diltheyovým cílem bylo a zůstalo objevení zákonitostí dějinného a společenského pohybu; V, 37, JD 81. Od mládí jevil neutuchající zájem o přírodní vědy, jak dokládají deníkové záznamy, ale i skicy zveřejněné in XVIII, četba, zřejmá dnes z činnosti recenzní, bezpečná znalost dobové fyziologie a Wundtovy a Fechnerovy psychologie — a samozřejmě četné stopy tohoto zasvěceného zájmu v textech metodologických a filozofických; JD, 50, 57, 120 n., 243; XVII; poetologické studie in VI. atd. Dilthey planul touhou po pozitivním vědění. Svůj úkol viděl především v pozitivním vědění historickém, sociálně vědném, filozofickém — s živě citěným psychologickým akcentem, který má přenést prvky filozofické tradice a problematiku metodologickou na půdu konkrétní empiricity. Psychologie tehdy slibovala zvědečtění představ o člověku a pochopení nových podob společenského pohybu. Diltheyova snaha o metodologické zpevnění duchovních věd neměla nic společného s únikem do intuitivního iracionalismu, jak mu na základě nepochopení nezvyklé terminologie (související zejména s jeho teorií porozumění) často bývá přičítáno. Patřil k téže badatelské generaci jako Wundt a Tarde.

Pro Diltheyovu fascinaci přírodními vědami a řádem přírody je příznačné, že naléhavě poukazuje na přírodní determinace, z jejichž základu vyrůstají systémy společenské. Ve svých mladších i pozdních dílech zdůrazňoval biologický základ společensko-lidské skutečnosti, jakož i nezbytnost jeho přírodovědného zkoumání. *Briefwechsel*, 90 n.; 209 n.; 250; X, 50, 52, 57—59, XVIII, 12—15 aj. Jeho metodologie se neobracała proti přírodním vědám, šlo v ní spíše o docelení, o doplnění přírodovědné úrovně poznání o takové vědecké postupy, které by plně obsáhly společenskou skutečnost včetně její subjektivní reality. V úvahách o vzájemných vztazích mezi přírodní a kulturní vrstvou lidské existence se formuje jeho učení o struktuře, prožitku, definici života jako dynamického systému, který sám sebe udržuje za stimulujících kulturních i přírodních podmínek. Navazuje na dobová bádání fyziologická a psychologická. V modelování vztahu mezi biologickou a kulturní vrstvou psychiky se přiblížil některým pozdějším představám psychoanalytickým, na což poprvé výslovně poukázal Max Horkheimer, *Psychologie und Soziologie im Werk Wilhelm Diltheys*, in: A. Schmidt (hrsg.), *Kritische Theorie. Eine Dokumentation*, Bd. II, Frankfurt a. M. 1968, 273—29, zvl. 287 nn. Obdob mezi hermeneutickým a psychoanalytickým modelováním doporučují kriticky využívat Habermas a Apel; Jürgen Habermas, *Erkenntnis und Interesse*, Frankfurt a. M. 1968, 287 nn.; týž, *Der Universalitätsanspruch der Hermeneutik*, in: Rüdiger Bubner (hrsg.), *Hermeneutik und Dialektik*, Bd. I, Tübingen 1970, 73 nn.; Karl Otto Apel, *Szientistik, Hermeneutik, Ideologiekritik*, in: Apel, *Hermeneutik und Ideologiekritik*, Frankfurt a. M. 1971, 39 nn. K tomu dále srov. Johach, cit. dílo, 101—106.

⁷⁴ K Husserlové vztahu k Diltheyově filozofii srov. *Husserliana* V, Haag 1952, 138—162, zvl. 138—141, 148, 152; Edmund Husserl, *Philosophie als strenge Wissenschaft*, Frankfurt a. M. 1965, 49 n.; Walter Biemel (hrsg.), *Dilthey—Husserl, En torno a la Filosofía como Ciencia estricta y alcance del historicismo, Correspondencia entre Dilthey y Husserl de 29. junio, 5./6. julio de 1911 y 10. julio de 1911*, in: *Revista de Filosofía de la Universidad de Costa Rica*, I, San José 1957, 101—124. Georg Misch, *Lebensphilosophie und Phänomenologie. Eine Auseinandersetzung der Diltheyschen Richtung mit Heidegger und Husserl*, Darmstadt ³1967, 326—328; Hans-Georg Gadamer, *Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*, Tübingen ²1965, zvl. 229—240; Ernst Tugendhat, *Der Wahrheitsbegriff bei Husserl und Heidegger*, Berlin 1967, 264 nn.

Vydavatelé osmnáctého svazku Diltheyových spisů upozorňují na závažný a dosud zcela opomíjený vliv, který měla na Diltheye Brentanova *Psychologie vom empirischen Standpunkte* (1874). Zdá se, že četba Brentanova díla byla katalyzátorem Diltheyova obratu od přirozenoprávního objektivismu a millovského empirismu k úsilí o nový pojem zkušenosti, který by překonal rozštěpení na zkušenost vnitřní a vnější. Srov. Helmut Johach, Frithjof Rodi, in: XVIII, str. XXVIII n.

Vztahy mezi vývojem Diltheyových názorů a fenomenologií rýsují se tedy

zajímavá a mén jednostranná, než se dosud zdálo. *Logische Untersuchungen* Edmunda Husserla u inily na starého Diltheye mocný dojem, Dilthey vidí v Husserlových práci ne ekané potvrzení správnosti svého úsilí o vytvoení popisné psychologie a vyjasní ní teoreticko poznávacích p edpoklad duchovních v d. Diltheyovy Studien zur *Grundlegung der Geisteswissenschaften* vznikly nesporn pod tímto vlivem. Srov. In e l c h e n, cit. dílo, 191—196. Srovnáme-li však Diltheyovy studie poetologické z let 1886—1887 (VI, 90—241) se zmínými pozdními studii (VII, 3—75), sledáváme, že nejvýznamnjší modely noetické byly u Diltheye hotovy dávno p ed vznikem Husserlovy fenomenologie. Pod Husserlovým vlivem je Dilthey p enesl do obecnjších souvislostí a formula ní o istil od stop pozitivismu. Mimo ádn zajímavé texty z ístupnil XVIII. svazek *Ges. Sehr.*: p ípravné skicy k *Einleitung in die Geisteswissenschaften* (z let 1865 až 1880) umožní ují nahlédnout do procesu, v n mž se formulovaly základní pojmy a útvary Diltheyovy filozofie; s n kterými se pak setkáme znovu a v pozdních filozofických textech. Skicy dokládají, že jádro Diltheyova myslitelského úsilí rostlo z konfrontace rychlého rozvoje speciálních v d se stup ujícím se rozpadem jednoty spole ensko-lidského sv ta. Rýsuje se tu tedy již problémová konstelace, s níž zápasil Husserl v *Krisis*. Její podoba je ještě zna n proměnlivá a formulace t kav rozporuplná: pokusy o znovuscelení lidského sv ta se Dilthey snaží op ít o pozitivní v d ní, nap íklad o antropologii, která je mu spolu s etnologí, prehistorií a jazykovdou mostem od p írodních v d k duchov dám (XVII, 13) apod. Zárove hledá nový pojem zkušenosti a buduje základy teorie porozum ní, p í emž vychází více z Fechnera než z n meckého historického cít ní; XVIII, 94, 66, 49, 104. Otevírá niterný rozm r zkušenosti, což však neznamená skok do iracionality, nýbrž rozpoznaní, že spole enská realita je konstituována lidským jednaním a že jen participací na ní (v jednot „vn íjšího“ a „vnit ního“ rozm ru zkušenosti) lze ji pochopit (Johach, cit. dílo 58 n., 96; I, 31 n., 63; XVIII, 103 aj.). Popisná psychologie má se zmocnit práv této jednoty zkušenosti, p í emž popisnost tu není pouhou metodou, nýbrž i homogenizací ní intencí; XVIII, 70—78. Není to historický relativismus (jak se p vodn domníval Husserl), nýbrž pokus znovu zakotvit vztah mezi filozofickou reflexí a obecnými cíli poznání, což vedlo Diltheye k rozpracování u ení o sv tových názorech jak k rozpracování antropologie. (Johach, cit. dílo, 126). V raných skicách se do ítáme, že pojmy jsou d jinými útvary. V tomto smyslu (a nikoli v duchu historismu) se již v raných skicách objevují formulace o tom, že pojmy jsou d jinými útvary — s odvoláním na Hegelovu *Fenomenologii ducha*; XVIII, 218. Nehled k tomu, že v raných skicách je zevrubn p ípraveno p evzetí Hegelovy teorie objektivního ducha, jež pozd ji u Diltheye tolik p ekvapovalo (V, 180 n., 265, p edjato již I, 25; VII, 87, 96 nn., 120, 141 nn., 150 n., 208, 377 aj.) krystalizují i d vody, pro n ž mohl Dilthey inspirovat Husserla (p ízna n spíše osobními rozhovory než publikovanými pracemi) k pekonání statického platonismu a k p íklonu k ideji transcendentální geneze jako hlavnímu tématu fenomenologie. Srov. Husserl Natorpovi, in: G a d a m e r, *Wahrheit und Methode*, 230; Husserl Mischovi, in: Misch, cit. dílo, 326—328. Úkol znovusjednocení lo v ka a jeho sv ta obracel totiž pozornost k transcendentální stránce konkrétních syntéz. Jejich konkrétnost spat oval Dilthey dlouhou zaru enu empirickými postupy speciálních v d, avšak jedin z p dy plné zkušenosti. Neprávem byla jeho totalizace pojmu zkušenost chápána jako pouhá iracionalizace: ve sjednocení vnit ní a vn íší zkušenosti hledal Dilthey — podobn jako Dürkheim nebo pozd ji fenomenologití sociologové — vystižení sociálního charakteru zkušenosti a zkušenostních daností.

I, 240.

I, 418.

Srov. zejména druhou knihu I. sv. *Ges. Sehr.*, svazek II. a stati k u ení o sv tovém názoru ve sv. VIII.

I, 400. Srov. Rudolf Haym, cit. dílo, 462.

B, 133.

B, 3; A, 24.